

Ἡ Μυκηναϊκή Κράνη τῆς Κεφαλλονιάς

Μέσα στὸν γεωγραφικά κλειστό χώρο τῆς πεδιάδας τῆς Κράνης, στὴν Κεφαλλονιά, ἀναπτύχθηκε στὰ τελευταῖα μυκηναϊκά χρόνια (ΥΕ III Β-Γ περίοδο, δηλ. 13ο-11ο αἰώνα π.Χ.), μιὰ ἐντονη οἰκιστικὴ δραστηριότητα. Οἱ συστάδες τῶν τάφων στὰ Κοκκολάτα, τὰ Μαζαρακάτα, τὰ Μεταξάτα, τὴ Λακκίθρα καὶ τὰ Διακάτα μαρτυροῦν γιὰ ἀντίστοιχα χωριά, πού θά ὑπῆρχαν στίς πλαγιές

τῶν λόφων γύρω ἀπὸ τὴν πεδιάδα. Ἡ περιοχὴ πιθανότατα ἀποτελοῦσε μιὰ διοικητικὴ ἐνότητα, ἓνα βασίλειο, μέ κέντρο τὴν Ἀκρόπολη τῆς Κράνης στό μυχό τοῦ κόλπου (σήμερα, τοῦ Κούταβου).

Ἡ ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τῶν τάφων (κτηρίσματα) καὶ οἱ ταφικὲς συνήθειες καὶ τὰ ἔθιμα εἶναι, γιὰ τὴν ὥρα, ἡ κυριότερη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὸν βαθμὸ πολιτισμοῦ τῶν κα-

τοίκων καὶ τὶς ἐπαφές τους μέ ἄλλες περιοχές τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου.

Ἡ συνολικὴ παρουσίαση καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία τῶν εὐρημάτων τῶν τάφων καθὼς καὶ ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἐξέταση τῶν ὀστέων πού βρέθηκαν μέσα σ' αὐτοὺς ἀποτελοῦν τὶς ἐπιδιώξεις ἐνὸς προγράμματος ἐρευνας τῆς περιοχῆς πού βρίσκεται σέ ἐξέλιξη.

Πέτρος Γ. Καλλιγᾶς

Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων

‘Η φύση έχει ανεξίτηλα σφραγίσει την φυσιογνωμία του όμορφου νησιού του κεντρικού ‘Ιονίου Πελάγους, της Κεφαλλονιάς’. ‘Η επιβλητική σειρά των βουνών πού την διασχίζει από τον βορρά στο νότο και οι βαθείες θαλασσινές κολλώσεις είναι υπεύθυνες για την κατάταξή της σε μικρότερες φυσικές ενότητες: ‘Ο Βαθύς κόλπος της Σάμης στο άνωτολικό, με την εύφορη πεδιάδα, βλέπει πρὸς τὴν ‘Ιθάκη καὶ τὸ στενὸ ἀνάμεσά ἀπὸ τὰ δύο νησιά. ‘Η κεντρική βουνίσια ραχοκοκκαλιά, τὸ βουνὸ Αἶνος, χωρίζει τὸ ἀνωτολικὸ αὐτὸ μέρος, τὴ Σάμη, ἀπὸ τὸ δυτικὸ, τὴν Κρήνη. Τὸ νότιο τμήμα τοῦ νησιοῦ με τὴς πλατιεὲς ἀκτές, βλέπει πρὸς τὴ Ζάκυνθο καὶ τὴν βορειοδυτικὴ Πελοπόννησο, ἐνῶ ἔχει μικρὲς εὐφορες περιοχὲς στὸ ἑσωτερικὸ ἀνάμεσα ἀπὸ ψυχὰ βουνά. Τὸ δυτικὸ ἀκρο, ἡ Πάλη, χωρίζεται ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο νησί ἀπὸ τὸν βαθὺ κόλπο τὸν ‘Αργοστολιό, πού τὴν μετατρέπει σχεδὸν σὲ χερσόνησο.

‘Ο φυσικός αὐτός διαμελισμός τοῦ νησιοῦ σὲ τέσσερα τμήματα εἶχε βρεῖ τὴν πολιτικὴ του ἐπιβεβαίωση ὅδη τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα: ‘Ο Θουκυδίδης τὸν 5ο αἰώνα π.Χ. ἀναφέρει (Β, 30, 2) τὸ νησί σὰν τετράπολη. Τὰ ὀνόματα τῶν μικρῶν αὐτῶν δωρικῶν κρατῶν-πόλεων ἦταν: Κρήνη, Σάμη, Πάλη καὶ Πρώννη. Ψηλὰ ἐπιβλητικὰ τεῖχη καὶ ἄλλα οχυρωματικὰ ἔργα πού προστάτευαν στὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια τὴς πόλεις αὐτές, μαρτυροῦν γιὰ τὴς ἔντονες ἀντιθέσεις πού θά ὑπῆρχαν καὶ ἀνάμεσά τους. ‘Ηδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰώνα γνωρίζουμε διὰ κάθε μιά ἀπὸ τὴς κεφαλληνιακὲς πόλεις ἀντιμετώπιζε μὲ διαφορετικὸ καὶ ἀνεξάρτητο τρόπο τὴς συμμαχίες καὶ τὴς ἐχθρότητες μὲ τὴς ὑπόλοιπες πόλεις τῆς κυρίως ‘Ελλάδας². Δυστυχῶς δὲν ἔχουμε στοιχεῖα γιὰ τὴν πολιτικὴ διάρθρωση τῆς Κεφαλονιάς στὰ προγενέστερα τοῦ 5ου αἰώνα χρόνια καὶ ἰδίως τὸ ὑπερογεωμετρικὰ, ὅταν δηλαδὴ κατοικήθηκε καὶ πάλι τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ τὸ νησί.

Οἱ πρῶτες μαρτυρίες

‘Η πρῶτη φιλολογικὴ μνεία πού ἔχουμε εἶναι ἀπὸ τὸν ‘Ησίοδο (γύρω στὰ 700 π.Χ.), πού στὸν «Γυναικῶν Κατάλογο» (ἀπόσπ. 156 - ‘Εκδ. West,

Oxford 1967) ἀναφέρει τὸν Αἰνῖσιο Δία, γεγονὸς πού μαρτυρεῖ ὅτι ἦδη τότε εἶχε ἐγκαθιδρυθεῖ ἡ λατρεῖα τοῦ Δία πάνω στὸ ἐπιβλητικὸ κεφαλληνιακὸ βουνό, τὸν Αἶνο. Παράλληλα εἶναι ἡ ἀναφορά στοὺς Κεφαλληνέες στὸ ὁμηρικὸ ἔπος τῆς ‘Οδύσσειας, πού πήρε τὴν ὀριστικὴ τὸ μορφή στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς εὐβοϊκῆς ἀποίκιας τῆς Κέρκυρα, στὰ τέλη τοῦ 8ου αἰώνα π.Χ.³ ‘Απὸ τὰ χρόνια αὐτὰ ἔχουμε καὶ τὴς πρῶτες χειροπιαστὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν παρουσία τῶν ‘Ελλήνων στὸ νησί: ἀποικοὶ ἴσως ἀπὸ τὴν Κόρινθο ἦσαν οἱ ‘Ελληνες ἐκεῖνοι πού, μέσα στοὺς παλιούς προϊστορικούς τάφους πού παραβίσαν στὴν περιοχὴ τῆς Κρήνης, κατέθεσαν πῆλινά ἀγγεῖα⁴, δαίγματα μὲς προσπαθείας ἐξευμενισμοῦ τὸν ἀρχαῖον πνευμάτων καὶ κάποια ἴσως ἡρωολατρειᾶς⁵. Γνωρίζουμε ὅτι οἱ Κορίνθιοι σὲ μικρὴ ἀπόσταση — στὴ γειτονικὴ ‘Ιθάκη — ἦδη ἀπὸ τὸν 9ο αἰώνα π.Χ. εἶχαν ἰδρυθεῖ ἱερὰ τοῦ ‘Απόλλωνα, στὴ θέση πού σήμερα ὀνομάζεται ‘Αετός, πού γνώρισε καὶ μεγάλη ἀκμή⁶.

‘Η παντελὴς ἀπουσία στοιχείων καὶ μαρτυριῶν γιὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνες μὴς ὀδηγεῖ στὸ ἀναπόφευκτο συμπέρασμα ὅτι ἡ Κεφαλονία ἦταν ἐρημὴ καὶ ἴσως ἀκατοίκητη, στὴν περίοδο ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν κατάρρευση τοῦ Μυκηναϊκοῦ κόσμου στὸν 11ο αἰώνα π.Χ. καὶ τὴν ἐμφάνιση τῶν ‘Ελλήνων ἀποίκων στὰ τέλη τοῦ 8ου αἰώνα π.Χ.⁷

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐρήμωση τὴν πρῶτη ἱστορικὴ ἐποχὴ, διαπιστώθηκε μιά ἐντονὴ κατοίκηση σὲ ὅλες τὴς περιοχὲς τοῦ νησιοῦ, στὴν προϊστορικὴ (Μυκηναϊκὴ) ἐποχὴ, πού εἶχε προσηγνῆθῃ, γεγονὸς πού κάνει τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἐρήμωση πού ἀκολούθησε ἀκόμη πιὸ ἀνεξήγητη. Μόνο μελλοντικὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα μπορεῖ νὰ προσφέρει τὰ στοιχεῖα πού θά λύσουν τὸ πρόβλημα αὐτό.

‘Η Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ

‘Η ἐντονὴ οἰκηση στὴν Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ μαρτυρεῖται κυρίως ἀπὸ τὰ ἐκτετατά μνηματικὰ νεκροταφεῖα πού ἐπισημάνθηκαν καὶ ἀνασκάφηκαν⁸. Τὰ στοιχεῖα πού μὴς ἔδωσαν οἱ τάφοι αὐτοὶ γιὰ τὴς ταφικὲς συνήθειες, τὴς ἀρχιτεκτονικὲς μορφὲς καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ εἶναι ἐκείνα, πού μαζὶ

μὲ τὸ ἀνθρωπολογικὸ ὕλικό, ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσουμε κάποια εἰκόνα γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ζωὴ στὴν μακρινὴ αὐτὴ προϊστορικὴ ἐποχὴ, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν καθόλου σύγχρονες γραπτὲς πηγές. Χρονικὰ ἡ οἰκηση αὐτὴ τοποθετεῖται στὴν τελευταῖα μνηναϊκὴ περίοδο, τὴν ‘Υστεροελλαδικὴ III, με ἰδιαίτερη ἐνταση στὴν Β’ καὶ Γ’ ὑποπερίοδο, δηλαδὴ σύμφωνα με τὴς συμματικές χρονολογίες ἀπὸ τὸν 13ο αἰώνα π.Χ. περίπου μέχρι τὸν 11ο αἰώνα π.Χ.

Μνηναϊκὰ λείψανα βρέθηκαν σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ νησιοῦ, καὶ στίς τέσσερις γεωγραφικὲς ἐνοτήτες τοῦ. ‘Αναλυτικότερα:⁹ Στὴ Σάμη βρέθηκαν ἱχνη ἐνός μνηναϊκοῦ σπιτιοῦ, στοὺς ‘Αγίους Θεοδώρους, καὶ σποραδικὰ κεραμικὰ λείψανα σὲ ἄλλες θέσεις. Στὸς Πρῶννης σκάφτηκε θολωτὸς τάφος, στὰ Μαυράτα, καὶ ἐρευνήθηκαν ἄλλοι μεμονωμένοι μικρότεροι τάφοι. Στὴν Πάλη βρέθηκαν θαλαμωτοὶ τάφοι καὶ ἄλλα εὐρήματα στὴν Κοντογεννᾶδα, τὰ Οἰκόπεδα, τὰ Παρισῶτα καὶ ἄλλου. ‘Ιδιαίτερα ὁμως ἐντονὴ ἦταν ἡ μνηναϊκὴ παρουσία στὴν περιοχὴ τῆς Κρήνης. ‘Επειδὴ ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ συγχρόνως μιά αὐτοτελὴ γεωγραφικὴ ἐνότητα ἐξείζει σὲ αὐτὴν νὰ συγκεντρῶσαι κανεὶς τὴν ἔρευνα. ‘Ηδη ἀπὸ χρόνια, ἀπὸ τότε πού ἦμουν ‘Επιμελητὴς ‘Αρχαιοτήτων στὸ ‘Ιόνιο νησί, εἶχα ἐπισημάνει τὸ ἰδιαίτερο ενδιαφέρον πού παρουσιάζει ἡ μνηναϊκὴ Κρήνη ἀπ’ αὐτὴ τὴν ἄποψη, καὶ ἀπὸ τότε προσπαθῶ νὰ προωθήσω τὸ σχέδιο γιὰ μιά γενικὴ καὶ πολὺ πλευρὴ ἔρευνα τῆς περιοχῆς.

‘Η περιοχὴ τῆς Κρήνης

‘Η περιοχὴ τῆς Κρήνης διακρίνεται καὶ σήμερα γιὰ τὴν ἑσωτερικὴ εὐφορὴ πεδιάδα της, πού εἶναι ἀνοικτὴ στίς συχνὲς βροχοπτώσεις ἀπὸ τὰ δυτικά. Χαμηλοὶ λόφοι με ἀπαλὲς πλαγιὲς περιβάλλουν τὴν ἐπίπεδη αὐτὴ ἔκταση, ἐνῶ ψηλότερα βουνὰ πού καταλήγουν στὸ μεγάλο βουνὸ τὸν Αἶνο, κλείνουν τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸ ὑπόλοιπο νησί στὰ ἀνωτολικά. ‘Ο βαθὺς κόλπος τοῦ Κούταβα, στὰ βόρεια, δίνει ἀφασκέλι ἀγκυροβόλιο στὰ πλοία, ἐνῶ ἡ θαλάσσα περιβρέχει τὴν περιοχὴ τὰ δυτικά καὶ τὰ νότια. ‘Η ἑλλειψη εὐκόλης ἐπικοινωνίας μὲ τὸ ὑπόλοιπο τμήματα τοῦ νη-

σιού και ή αυτόάρκεια είναι τά στοι-
χεία πού υποβοήθησαν μιά έσωστρέ-
φεια. Μέσα σέ αυτό τό κλειστό αλλά
άνεξάρτητο γεωγραφικό περιβάλλον
ανάπτυχθηκε ένας έντονος μυκηναϊ-
κός πολιτισμός, και δέν θά ήταν ίσως
υπερβολή άν όνόμαζε κανείς τήν πο-
λιτιστική αυτή μονάδα «βασιλεία»,
κρίνοντας από τήν γενική κοινωνικο-
πολιτική διάρθρωση τή μυκηναϊκής
έποχής. Ίσως τό νησί μάλιστα ήταν
χωρισμένο ήδη σέ τέσσερα μικρά μυ-
κηναϊκά βασίλεια, προδρόμους τής
τετράπολης τών κλασσικών χρόνων.

Τό κέντρο τού μικρού βασιλείου τής
Κράνης, κέντρο διοικητικό και οικι-
στικό, πρέπει να ήταν ή «Ακρόπολη
τής Κράνης». Ό διδυμος αυτός χαμη-
λό λόφος έλέγχει τήν είσοδο τής
πεδιάδας στόν μυχο τού κόλπου τού
Κούταβου και ήταν δυνατόν να όχυ-
ρωθεί εύκολα. Μέχρι σήμερα όμως,
δέν έχουν αναγνωρισθεί τμήματα
τειχών πού να άνήκουν στήν μυκη-
ναϊκή έποχή, ούτε άλλες σύγχρονες
κατασκευές πάνω στήν «Ακρόπολη».

Οί κάτοικοι τής εύρύτερης περιοχής,
όργανωμένοι μέ βάση τήν οικογένεια,
θά κατοικούσαν σέ μικρά χωριά —
κώμες στός τριγύρω λόφους. Ή πε-
διάδα, όπως και άργότερα, θά έμενε
έλευθερη γιά τήν καλλιέργεια.

Έντονη όμως είναι ή παρουσία προϊ-
στορικής κεραμικής και από έδώ
προέρχεται μεταξύ τών άλλων και έ-
νας ενδιαφέρων μυκηναϊκός σφραγι-
δόλιθος μέ παράσταση πουλιού¹⁰.

Στά ριζά τού λόφου, στήν προφυλαγ-
μένη μεσημβρινή πλευρά του, σκά-
φθηκαν λείψανα μυκηναϊκών σπι-
τιών, γεγονός πού έπιβεβαιώνει τήν
οίκηση τού χώρου¹¹. Ίσως μάλιστα τό
οίκισμός αυτός να συνδέεται μέ τούς
τάφους στά γειτονικά Διακτά.

Τήν ύπαρξη τών χωριών αυτών μάς
τήν μαρτυρούν οί συστάδες τών οι-
κογενειακών τάφων πού βρίσκονται
διάσπαρτες στίς πλαγιές τών λόφων.

Ακόμη δέν έχουν βρεθεί λείψανα
τών κατοικιών τών χωριών, αλλά μιά
έντατικότερη αρχαιολογική έρευνα
είναι βέβαιον ότι θά τά έπιστημάνει.
Όπωςδήποτε, όμως, θά πρέπει να
περιμένει κανείς κατασκευές φτωχι-
κές και ταπεινές, άν κρίνει από τό άν-
τίστοιχο περιεχόμενο τών τάφων.

Ένας άγροτικός πληθυσμός

Δέν έχουμε δυστυχώς στοιχεία γιά
νά μιλήσουμε γιά τίσ ασχολίες τών
κατοίκων τών χωριών αυτών. Τά εύ-
ρήματα από τούς τάφους μάλλον ύ-
ποδηλώνουν έναν άπλοϊκό, άγροτικό
πληθυσμό και ή πεδιάδα τής Κράνης
μέ τούς γύρω άπαλούς λόφους απο-
τελεί τήν ύποδομή γιά ένα τέτοιο
πληθυσμό. Συγχρόνως όμως ή έπα-
φή μέ τήν θάλασσα είναι αυτόνοστη,
άφου ή περιοχή έχει τόσες θαλασσι-
νές προσβάσεις. Τό ήλεκτρο, όρισμέ-
να χαλκά άντικείμενα και οί σκαλι-
σμένοι σφραγιδόλιθοι, άντικείμενα
πού έχουν προέλευση άλλα τών βορ-
ρά και άλλα τήν κυρίως Έλλάδα και
τό Αίγαίο, μαρτυρούν γιά τίσ έμπορι-
κές ναυτικές αυτές επικοινωνίες. Δέν
γνωρίζουμε όμως ακόμη εάν ξένοι ή-
σαν οί ταξειδιώτες, όπως παλαιότε-
ρα οί Κυκλαδίτες¹², σέ άναζήτηση
πρώτων ύλων όπως ή εξαερευτική Κε-
φαλλονίτικη έυλεία (χρήσιμη ιδιαίτε-
ρα γιά τά πλοία), ή Κεφαλλονίτες οί
ταξειδευτές και μεταπράττες. Πάν-
τως τό φυσικό προφυλαγμένο λιμάνι
στό βάθος τού Κούταβου, κάτω από
τήν σκιά τής Ακρόπολης τής Κρά-
νης, θά ήταν τό κέντρο αυτών τών έμ-
πορικών συναλλαγών άφου προσφέ-
ρεται καλύτερα γιά τήν πρώτη νου-
σιπλοία παρά οί δυτικές ακτές τής
περιοχής.

Οί τάφοι

Αλλά άς εξετάσουμε κάπως λεπτο-
μερέστερα τούς τάφους, πού μάς έ-
δωσαν τίσ περισσότερες πληροφορίες
γιά τήν ζωή στήν Κράνη τά χρό-
νια αυτά. Διαπιστώθηκαν δύο βασικά
είδη ταφικών κατασκευών: οί θολω-
τοί και οί θαλαμωτοί τάφοι. Οί μυκη-
ναϊκοί όμως τάφοι τής Κεφαλλονιάς
παρασιάζουν ιδιομορφίες και χρειά-
ζεται μιά νέα αρχιτεκτονική αποτύ-
πωση όλων εκείνων πού έχουν άνα-
σκαφεί και σέ συνέχεια ή μελέτη
τους σέ σχέση μέ παρόμοια παρα-
δείγματα από γειτονικές περιοχές¹³.
Μικροί κτιστοί θολωτοί τάφοι στήν
περιοχή τής Κράνης έπιστημάνθηκαν
μόνο στά Κοκκολάτα και στά Μαζα-
ρακτά¹⁴. Στά Κοκκολάτα οί δύο μι-
κροί μυκηναϊκοί θόλοι άνοίχτηκαν
μέσα στόν παλαιό μεσο-ελλαδικό τα-
φικό άνμβο, αλλά είναι άγνωστο ακό-
μη άν τό γεγονός ήταν τυχαίο και οί
κατασκευαστές άπλώς έκμεταλλεύ-

τήκαν τό τεχνητό αυτό έξαρμα τής
γής ή μαρτυρεί επιβίωση ταφικών
έθιμων¹⁵. Μάς διαφεύγει ακόμα ή
σχέση τής μορφής και τής χρήσης ά-
νάμεσα στούς θολωτούς και στούς
θαλαμωτούς τάφους. Μήπως οί θο-
λωτοί τάφοι δέχονταν έπισημότε-
ρους νεκρούς;

Οί θαλαμωτοί τάφοι είναι κάπως νεώ-
τεροι χρονικά και πολύ διαδομένοι:
θάλαμοι σκαμμένοι μέσα στόν φυσι-
κό μαλακό βράχο μέ σειρές από βα-
θειές ταφικές θήκες στό έσωτερικό.
Ό ταφικός θάλαμος ήταν έπισκέψι-
μος από είσοδο μέ διαμορφωμένη
θύρα, όπου κατέληγε μακρύς (ή και
κοντός) δρόμος σκαμμένος κι αυτός
στόν βράχο. Φαίνεται ότι παλαιότε-
ροι είναι οί μικροί θάλαμοι — ίσως
έμπνευσμένοι από τούς θολωτούς
κτιστούς τάφους — μέ μοναχικές τα-
φές, ενώ νεώτεροι είναι οί μεγάλοι
θάλαμοι μέ τίσ πολλές θήκες. Ό δρό-
μος τών θαλάμων μετά από κάθε
χρήση καλύπτονταν ξανά μέ χώμα,

καί λίθινες στήλες, στήν ἀρχή τοῦ δρόμου, δῆλωναν τήν θέση του.

Συστάδες θαλαμητῶν τάφων βρέθηκαν στά Διακᾶτα, κοντά στήν Ἀκρόπολη τῆς Κράνης, στά Μαζαρακάτα, στά Μεταξάτα στά νότια καί στή Λακκίθρα στά δυτικά.

Σέ ὅλους τοὺς θαλαμητούς τάφους — ἐκτός ἀπό τοὺς μικροὺς μέ τίς μοναχικές ταφές — παρατηρήθηκε καθολικό τό φαινόμενο τῆς ἀνακομιδῆς τῶν ὀστέων. Ἔτσι τὰ χῶματα τῆς κάθε θήκης εἶχαν ἀναμοχλευθεῖ πολλές φορές καί τὰ κτερίσματα, ὅσα σώθηκαν, δέν ἦσαν πιά στήν ἀρχική τους θέση. Συγχρόνως φαίνεται ὅτι ἀφαιροῦνταν ἀπό τοὺς νεότερους ἐπισκέπτες τῶν τάφων τὰ πολυτιμώτερα κτερίσματα τῶν παλαιότερων ταφῶν. Ἀντίθετα διασώθηκε πλῆθος ὀστέων καί κυρίως κρανίων. Τό σκελετικό αὐτό ὕλικό θά μᾶς βοηθήσει σημαντικά στήν γενική ἐρευνα τῆς φυσιογνωμίας τοῦ μυκηναϊκοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς. Ἦδη ἀπό τίς ἀ-

νασκαφές τοῦ Π. Καββαδία στά Μαζαρακάτα εἶχε ἐπιδειχθεῖ ἐνδιαφέρον γιά τό ἀνθρωπολογικό ὕλικό. Πρώτος ὁ καθηγητής τῆς Παλαιοντολογίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Θ. Σκούφος στή 1909, συντήρησε καί μελέτησε, στό τότε νέο Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο τοῦ Ἀργοστολίου, τὰ σχετικά σκελετικά εὐρήματα¹⁶.

Στά 1932 δημοσιεύονται τὰ συμπεράσματα μελέτης τοῦ καθηγητῆ Ι. Κούμαρη πάνω σέ ὅσα ἀπό τοὺς τάφους τῆς Λακκίθρας, πού τοῦ ἔστειλε ὁ ἀνασκαφῆας Σπ. Μαρινάτος¹⁷.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Στά 1938 ὁ ἀμερικανὸς ἀνθρωπολόγος L. Angel μελέτησε ἕναν ἀρκετά μεγάλο ἀριθμό κρανίων, ὄχι μόνον ἀπό τάφους τῆς Κράνης ἀλλά καί ἀπό τόν τάφο στά Μαυράτα. Ἔτσι οἱ μετρήσεις του καί τὰ συμπεράσματά του δέν περιορίζονται μόνο στήν Κράνη¹⁸.

Ἡ τωρινή μελέτη πού γίνεται ἀπὸ τόν Ἑλληνα ἀνθρωπολόγο κ. Ν. Ξηροτύρη θά περιλάβει ὕλικό μόνο ἀπὸ τήν Κράνη, γιὰτί ἀντικειμενικός σκοπὸς εἶναι νὰ διαπιστωθοῦν τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τοῦ συγκεκριμένου αὐτοῦ στενοῦ συνόλου. Ἦδη προκρίνεται ὅτι ὀρισμένα γενετικά χαρακτηριστικά εἶναι κληρονομικά καί ἀναγνωρίζονται σέ διάφορα ὅμοια τῆς περιοχῆς, ἐνῶ ἡ γενική εἰκόνα πού παρουσιάζεται εἶναι ἐνὸς πληθυσμοῦ πού διασταυρῶνεται γενετικά μεταξὺ τοῦ χωρὶς ἐξωτερικῆς ἀναεώσεως. Αὐτὴ ἡ θέση εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν ἀποψη ὅτι οἱ Κεφαλλῆνες ἦταν φυγάδες καί ἐπήλυδες ἀπὸ τήν Ἀχαΐα, μέ τὴν κατάρρευση τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου¹⁹. Ὅμως ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἐρευνα δέν ἔχει ἀκόμη ολοκληρωθεῖ καί κάθε συμπέρασμα θά ἦταν πρόωρο καί ἀβέβαιο.

Ἀνασκαφές

Ἔνας ἀπὸ τοὺς πρωϊμότερους θαλαμητούς τάφους, τῆς YE III B περιοδοῦ, εἶναι ἐκεῖνος πού βρέθηκε στή θέση Γεφύρι κοντά στά χωριά Προκοπάτα καί Ραζῖτα, σὰ βόρεια τῆς Κράνης²⁰. Περιεῖχε μιά ταφή καί ἔδωσαν τρία πλῆθια ἀγγεία, ἕνα χάλκινο μαχαίρι καί ἕνα χάλκινο δακτυλίδι. Δύο θαλαμητοὶ τάφοι ἀνασκάφθηκαν στήν περιοχὴ Διακᾶτα, κοντά στήν Ἀκρόπολη τῆς Κράνης. Βρέθηκαν πολλὰ πῆλινα ἀγγεία κυρίως μικρά, ἀλλὰ ἀξιωματικῆς εἶναι ἡ ὁμάδα τῶν μεγάλων κρατῆρων. Ἀνάμεσα στά ἄλλα εὐρήματα ξεχωρίζουν τὰ χάλκινα: κοντὰ ξίφη, ξυράφι, μαχαίρια, περόνες καί πόρπες²¹.

Στά Κοκκολάτα ἐκτός ἀπὸ τοὺς δύο θολωτοὺς, βρέθηκε καί ἀριθμὸς «λακκοειδῶν» τάφων. Ἐδωσαν ἄρκετά πλοῦσια κτερίσματα: χρυσοὺς σφινκωτῆρες γιά τὰ μαλλιά, σφραγιδόλιθους ἀπὸ στεατίτη, ὀρεῖα κρύσταλλα καί ἀχάτη, κουμπιὰ ἀπὸ στεατίτη, χάντρες ἀπὸ υαλόμαζα καί ἀχάτη. Ξεχωρίζει ἕνας σφραγιδόλιθος ἀπὸ ἀχάτη πού εἰκονίζει ταῦρο πού βόσκει. Μαζὶ βρέθηκε καί κεραμεϊκή, πού δέν δημοσιεύτηκε ὅμως ἀκόμη²². Στὴ Λακκίθρα σκάφθηκαν τέσσερις θαλαμητοὶ τάφοι μέ πλοῦσια σχετικά κτερίσματα: μεγάλος ἀριθμὸς πῆλινων ἀγγείων ὅπου κυριαρχοῦν οἱ κρατῆρες. Ἐπίσης χρυσὰ ἐλλεικοειδῆ ἐξαρτήματα ἀπὸ περιδέραιο καί ἀλ-

λα χρυσά κοσμήματα (χάντρες, αλυσίδα, κ.ά.). 'Αξιοσημείωτο είναι και το μικρό πήλινο γυναικείο ειδώλιο σχήματος Φ²³.

Στά Μεταξάδα έρευνήθηκαν έξι θαλασσωτά τάφοι που έδωσαν άρκετή κεραμική (κυρίως μικρά άγγεία) και όρισμένα ένδιαφέροντα άλλα κτερίσματα. Παρατηρήθηκε μεγάλος άριθμός από χάντρες ήλεκτρου. Χαρακτηριστικές είναι και οι δύο χάλκινες φλογόσχημες αιχμές δοράτων, που άνήκουν σέ ιδιαίτερη βορειοελλαδική κατηγορία που ό 'Αγγλος έρευνήτης Η. Catling όνόμασε «Κεφαλληνιακή»²⁴.

Στά Μαζαρακάτα σκάφτηκε τό μεγαλύτερο μυκηναϊκό νεκροταφείο της περιοχής: Διαπιστώθηκε ένας θολωτός τάφος και τουλάχιστον 17 θαλαμωτοί. Τά πρώτα εύρηματα τών τάφων σκόρπισαν έπειδή οί άνασκαφές άρχισαν ήδη από τά πρώτα χρόνια της 'Αγγλοκρατίας στό νησί, στίς άρχές του περασμένου αιώνα, γύρω στό 1812. Σήμερα τά εύρηματα αυτά βρίσκονται στό μουσείο της πόλης Neuchâtel της 'Ελβετίας, ενώ πρόσφατα απέδωσαν στό νεκροταφείο αυτό και ένα χάλκινο κοντό ξίφος μέ ιδιόρρυθμη λαβή (σήμερα στό Βρετανικό Μουσείο), που άλλότε είχε θεωρηθεί ότι είχε προέλευση τήν 'Ιθάκη. Τά εύρηματα (τά πήλινα) τών άνασκαφών του Καββαδία του 1908, βρίσκονται στό Μουσείο 'Αργοστολίου, ενώ τά μικροαντικείμενα (χαλκά και λοιπά) είναι άκόμη στό 'Εθνικό 'Αρχαιολογικό Μουσείο στην 'Αθήνα, όπου έπεσέήμανε τήν ύπαρξή τους τό 1973²⁵.

'Ανασκαφικά εύρηματα

'Η συνολική εξέταση τών εύρημάτων τών νεκροταφείων αυτών έλπιζεται ότι θα προσδιορίσει καλύτερα τήν φυσιογνωμία και τόν βαθμό πολιτισμού τών κατοίκων τών μικρών χωριών της μυκηναϊκής Κράνης. 'Από τά μέχρι σήμερα στοιχεία προκύπτει ότι πρόκειται γιά μικρούς γεωργικούς πληθυσμούς. Τά άγαθά που οί συγγενείς τους κατέθεσαν μέσα στό τάφο γιά νά συνοδεύουν τό νεκρό στην μεταθάνατον ζωή — σύμφωνα μέ τίς πεποιθήσεις της εποχής — ήταν κυρίως άπλά, μικρά πήλινα σκεύη. Μικρά κύπελλα, κύλικες, άμφορείοι, που πιθανόν περιείχαν ά-

ρωματικά έλαια, είναι τά πιό συνηθισμένα σχήματα τών σκευών αυτών. Είναι φτιαγμένα βιαστικά στόν κεραμικό τροχό από ώχρο πηλό και ψημένα μέ όχι μεγάλη προσοχή. Τά μεγάλα τροχήλατα άγγεία είναι σπάνια (άξιοσημείωτη μόνο ή ομάδα τών κρατήρων) και άπουσιάζουν έντελώς έκείνα μέ πλούσια ζωγραφική διακόσμηση. 'Ενα περιορισμένο ρεπερτόριο γραμμικών σχημάτων (τρίγωνα, έλικες κλπ.) επαναλαμβάνονται μονότονα προσδίδοντας τίς μικρές ικανότητες και δυνατότητες τών έντόπιων έργαστηρίων κεραμικής.

Παράλληλη πάντως είναι και μιá άλλη ίσχυρη τοπική παράδοση, από χονδροειδή χειροποίητα σκεύη, που συνεχίζουν ίσως πανάρχαιες παραδόσεις ήδη από τήν πρώτην έποχή του χαλκού. 'Η σχέση της κεραμικής αυτής μέ έκείνη που άπαντάται στίς άλλες γειτονικές περιοχές της 'Αδριατικής, και ή πιθανή σχέση της μέ «αυτόχθονες» κατοίκους είναι άκόμη ένα από τά προβλήματα που έχει νά λύσει ή αρχαιολογική έρευνα²⁶.

'Εκτός από τά πήλινα σκεύη, τούς άνδρες στην τελευταία τους κατοικία συνόδευσαν επίσης τά όπλα τους: κοντά χάλκινα ξίφη, δόρατα μέ χάλκινες αιχμές. 'Επίσης χάλκινα μαχαίρια, σμιλες και λίθινα άκόνια. Οί γυναικές διακρίνονταν γιά τόν ταφικό τους στολισμό: περιδέραια από χάνδρες διαφόρων ύλών, διαδήματα από πλακίδια και ρόδακες από ύαλομαζα (χυμένα μέσα σέ καλούπια)²⁷, χάλκινα άπλά δακτυλίδια και μερικές φορές κοσμήματα, περιάπια από χρυσό. 'Επίσης κομψιά από στεατίτη και σφηκωτήρες γιά τά μαλλιά από χρυσό. Χάνδρες από ήλεκτρο μαρτυρούν γιά κάποιες έπαφές μέ τόπους μακρινούς όπως ή 'Ιταλία ή τό βάθος της 'Αδριατικής, όπου κατέληγε ό στεριανός έμπορικός δρόμος από τήν Βαλτική. Τό γυναικείο ένδυμα στερεωνόταν μέ μακρές χάλκινες περόνες (καρφίτσες) και χάλκινες πόρπες (παράμανες). Μιά ιδιόρρυθμη πόρπη από τά διακτάτα βρίσκει τό όμοιο της στην Κεντρική 'Ιταλία και τήν Κεντρική Εύρώπη, ενώ περόνες από τά διακτάτα και τά Μαζαρακάτα είναι «άνατολικής» έμπνευσης: σημάδια τών άμεσων ή και έμμεσων έπαφών μέ τίς περιοχές αυτές²⁸.

Γενική διαπίστωση είναι ότι άπουσιάζει έντελώς ό σίδηρος. Τό γεγονός αυτό έπιβεβαιώνει τήν θέση ότι τά νεκροταφεία της Κράνης δέν καταβαίνουν χρονικά κάτω από τίς άρχές του 11ου αιώνα π.Χ.

Τά χάλκινα όπλα, ιδίως τά ξίφη και τά δόρατα, έντάσσονται σέ τύπους που βρίσκονται γενικά στην βορειοδυτική Πελοπόννησο και τήν βορειοδυτική 'Ελλάδα και φανερώνουν κάποια πολιτιστική όμοιογένεια της περιοχής στό χρόνια αυτά (12ος αιώνας π.Χ.). 'Ελπίζεται ότι μεταλλογραφικές και χημικές αναλύσεις θά μέν βοηθήσουν νά έντοπισουμε άκριβέστερα τόν τόπο προέλευσής τους και θά μέν δώσουν πληροφορίες γιά τήν μεταλλοτεχνία της εποχής.

Κράνη, ένα πολυσύνθετο πρόβλημα

Γιά τά ταφικά έθιμα ένδιαφέρον παρουσιάζει και ή έπιστημονική μικρών λαξευτών βόθρων κοντά στους μυκηναϊκούς τάφους τών Μαζαρακάτων και της Λακκίβρας. 'Ισως συνδεόταν μέ σπονδές στους νεκρούς και γι' αυτό βρέθηκαν άδειοι, έκτός από τό παραδεδεγμένο της Λακκίβρας όπου βρέθηκαν μέσα σπόροι κριθαριού. Τό έθιμο δέν φαίνεται άποκλειστικά τοπικό, άφού διαπιστώθηκε καί σέ θαλαμοειδείς τάφους της ίδιας εποχής στην Αίγινα²⁹.

Είναι φανερό ότι ή ιστορία του μυκηναϊκού βασιλείου της Κράνης και της Κεφαλληνιάς γενικότερα στό τελευταία μυκηναϊκά χρόνια θα γίνει σαφέστερη, όταν συσχετισθεί και συγχρονισθεί μέ τά νέα αρχαιολογικά εύρηματα από τήν εύρύτερη γύρω περιοχή, τό «βορειοδυτικό ήμισόλογο» όπως τήν όνόμαζε ό Desborough, δηλαδή τή Ζάκυνθο, 'Ιθάκη, Αίτωλία, 'Ηπειρο, 'Αχαΐα (Τείχος Δυμνίων), 'Ηλίδα και Μεσσηνία.

'Η συνοπτική αυτή εξέταση, έλπίζω, ότι έβλεπε τουλάχιστον τά θέματα που συνθέτουν τό πρόβλημα της προϊστορικής Κεφαλληνιακής Κράνης, τό μικρό αυτό μυκηναϊκό κόσμο που έζησε στην περιφέρεια του αξιόλογου πολιτισμού τών Μυκηνών και έβησε μαζί του. Αυτών τών προβλημάτων, έλπίζω, ότι ή συνεργασία διαφόρων έπιστημών (αρχαιολογίας, άνθρωπολογίας, άρχιτεκτονικής, χημείας, κλπ.) θά βοηθήσει νά πλησιά-

σουμε την λύση τους. Τά προβλήματα τα που θέτει σε αυτόν τον τομέα ή Κεφαλληνιακή αρχαιολογία έχουν και γενικότερο ενδιαφέρον, γιατί είναι έντονη σήμερα στην 'Ελληνική αρχαιολογική επιστήμη ή αναζήτηση στοιχείων και ή προσπάθεια κατανόησης ής ιστορικής εξέλιξης των ανθρώπων δραστηριοποιώντας στην χρονική περίοδο που όριζεται από το τέλος ής Μυκηναϊκής εποχής (τέλη 12ου αιώνα π.Χ.), μεταπλάθεται στην πρωτογεωμετρική (11ος-10ος αιώνας π.Χ.) και άνθει στην γεωμετρική (9ος-8ος αιώνας π.Χ.).

Σημειώσεις

- 1) Για την γεωγραφία του νησιού βλ. την εργασία του γερμανού 'Ι. Πόρτς, Κεφαλληνία και 'Ιθάκη (μετάφρ. Α. Παπανδρέου - 'Αθήνα 1889), και του 'Α. Μηλιαράκη, Γεωγραφία Πολιτική του νησιού Κεφαλληνίας ('Αθήνα 1890).
- 2) 'Η αξιολογότερη ιστορικο-αρχαιολογική εργασία παραμένει το παλιό έργο του Ο. RIE-MANN, *Recherches Archéologiques sur les Iles Ionniennes*. II. Céphallonie (PARIS 1879). 'Όλα τα αρχαιολογικά ευρήματα από το νησί δεν έχουν, δυστυχώς, ακόμα αξιολογηθεί σε όλη τους την έκταση, ούτε δημοσιευτεί με πληρότητα, ώστε να αποτελέσουν το υλικό για μία συνθετική ιστορική μελέτη.
- 3) Για το βασίλειο του 'Οδυσσέα σύμφωνα με την μυκηναϊκή παράδοση ής 'Ιλιάδας, βλ. HOPE SIMPSON - J. LAZENBY, *The Catalogue of the Ships in Homer's Iliad* (Oxford 1970), 103 κ.έπ. Για τόν χρόνο σύνθεσης ής 'Οδύσσειας Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, Κέρκυρα - 'Αποικισμός και 'Επος (ανάκοιωση 1979 - έκτυπώνεται).
- 4) Στο έσωτερικό του τάφου ΣΤ' των Μεταξάτων (ανασκαφή 1973 - ΑΑΑ VII (1974), 187 κ. έπ.) βρήκα κοντά στην είσοδο μία άκρως μικρή τριφυλλόστομη οινόχνη: χειροποίητη από ροδόχρορο πηλό με λευκό-κίτρινο σιλικονέ επίχρυσμα, ο οποίος με τα γεωμετρικά παραδείγματα από την Κορινθία και την 'Αργολίδα (Α. SNODGRASS, *The Dark Age of Greece*, Edinburgh, 1971, 94 κ.έπ. - πρβλ. έκ. 51). Σύγχρονα αγγεία είχε βρεί ο Σπ. Μαρινάτος και στους τάφους Δ' και Ε' των Μεταξάτων.
- 5) Για την ήρωολατρεία από τόν 8ο αιώνα π.Χ. μέσα στους μεγάλους οικογενειακούς, μυκηναϊκούς τάφους βλ. J. N. COLDESTREAM, *Geometric Greece* (London 1977), 346 κ.έπ.
- 6) Για την απόδοση του ιερού στον 'Αστό 'Ιθάκη στο δέ 'Απόλλωνα, βλ. Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, *Κεφαλά*. Χρονικά 3 (1978-9), 61-2.
- 7) 'Ο V. DESBOROUGH, *The Greek Dark Ages* (London 1970), 237-8 και πίν. 27-12 και την έρμηνυσή του την εγκατάλειψη αυτή και πιστεύει σε μία συνέχεια οικισής, αλλά μέχρι στιγμής δεν έχει διαπιστώσει τίποτε που να ενισχύει την υπόθεσή του και να γεφυρώνει τό πολιτιστικό και χρονολογικό χάσμα.
- 8) 'Η πληρότητα μέχρι σήμερα γενικής παρουσίασης του αρχαιολογικού υλικού από την προϊ-

στορική Κεφαλλονία παραμένει ή εργασία του V. DESBOROUGH, *The Last Mycenaeans and their Successors* (Oxford 1964), 103-108.

- 9) Βιβλιογραφικά στοιχεία και σύντομες περιγραφές τών διαφόρων προϊστορικών θέσεων του νησιού θα βρεί κανείς στο έργο τών R. HOPE SIMPSON - O. DICKINSON, *A Gazetteer of Aegean Civilization in the Bronze Age*, Vol. I: The Mainland and Islands (Göteborg 1979), 187-92, άρ. Ε. 20- Ε. 34. Σύνοψη περιγραφής και σχέδιο του τάφου των Μαυράτων: BCH. 90 (1936), 472, έκ. 13-14.
- 10) Για την Κράνη στα ιστορικά χρόνια βλ. Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, ΑΕφ. 1978, 136 κ.έπ. και έκ. 1. Για την προϊστορική εποχή: Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, ΑΑΑ Χ (1977), 122 κ.έπ. Μυκηναϊκά κτίσματα δεν έχουν έπισημανθεί πάνω στην ακρόπολη, όπως αναθεωρή- ναν άναφέρουν οι HOPE SIMPSON - J. LAZENBY, *The Catalogue*, 104 και πίν. 25.
- 11) 'Ανασκαφή Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ τό 1909: ΠΑΕ 1912 (μεινέ) - άνασκαφή ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ τό 1930: ΑΕφ. 1932, 14 κ.έπ. (στά Σπαρχωράφα).
- 12) Για τούς Κυκλωδίδες στο 'Ιόνιο πριν από τά μέσα της 2ης χιλιετηρίδας π.Χ. βλ. Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, ΑΑΑ Χ (1977), 120-1.
- 13) Ψηλά 'Αλώνια Δερβενίου Κορινθίας: Ν. ΒΕΡΔΕΛΗ, ΑΕφ. 1956, Παραρτ. 11-12 και V. Desborough, *The Last Mycenaeans* (1964), 86 - Ζάκυνθος: Οι λαξευτοί τάφοι από τό νεκροτάφείο στο Καμπί Ζακύνθου, με τίς καλυπτικές πλάκες, έπίσης θυμίζουν τίς κεφαλληνιακές θήκες αλλά δεν διαπιστώθηκε λαξευτός θάλαμος με δρόμο - βλ. Π. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΔ. 28 (1973), ΜεΑ., 198 κ.έπ.
- 14) Θολωτός τάφος Μαζαρακτών: 'Αρχ. Δελτ. Σεπτ. - Δεκ. 1886, και AM 19 (1894), 486.
- 15) 'Η άπαρη έμμεσελαδικού τύμβου που κλύπτει τούς έξι (6) σύγχρονους κημετολόχιους τάφους (Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, ΑΑΑ Χ (1977), 116-21), έχει γίνει άποδεκτή (S. Hood, Εύ. Δελιλά, προσφ. άνακον.) παρά τίς αντιρρήσεις του Γ. Κορρέ (=Μνήμε Γεωργίου Κουρμούλη), 'Αθήνα 1979, 27 σμ. 22).
- 16) 'Εργασία του Σκούφου: βλ. ΤΖΙΤΣΕΛΗ, Κεφαλληνιακό Σύμμεκτα Β' ('Αθήνα 1960), 476 (έτος 1909).
- 17) ΑΕφ. 1932, 27-8.
- 18) J. Angel, *Amer. Journal of Physical Anthropology* 1 (1943), 229 κ.έπ.
- 19) βλ. βιβλιογραφία, ΑΑΑ Χ (1977), 122 σμ. 22, όπως έπίσης Α. Snodgrass, *The Dark Ages* (1971), 242 και V. Desborough, *The Dark Ages* (1972), 20.
- 20) Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ, Α.Δ. 5 (1919), 114-5, έκ. 29 - S. Benton, BSA. 32 (1931-2), 222 - Hope Simpson - O. Dickinson, *A Gazetteer* (1979), 187-8, άρ. Ε. 21.
- 21) 'Ανασκαφή ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ: ΑΔ. 5 (1919), 92 κ.έπ. Για τά χάλκινα έίφη βλ. S. Benton, PPS. XVIII (1952), 237-8 και πίν. 27-12 και H. Catling, BSA 63 (1968), 97. Για τίς περόνες βλ. πιο κάτω, έκ. 28.
- 22) 'Ανασκαφή ΚΑΒΒΑΔΙΑ: ΠΑΕ 1912, 255 κ.έπ. βλ. και Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ, Προϊστορικά 'Αρχαιολογία ('Αθήνα 1909), 372. Οι σφραγιδολίθοι δημοσιεύονται άναλυτικά: *Corpus Min. u. Myken*.

Siegel, V. 1-1. PINI (Berlin 1975), 115 κ.έπ., άρ. 150-168.

- 23) 'Ανασκαφή ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ: ΑΕφ. 1932, 17 κ.έπ. Για τό ηλίανθ είδωλο βλ.: E. French, BSA 66 (1971), 119.
- 24) 'Ανασκαφή ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ: ΑΕφ. 1933, 73 κ.έπ. (τάφοι Α-Β-Γ') και ΑΔ. 15 (1960), 41 (τάφοι Δ-Ε'). 'Ανασκαφή Π. ΚΑΛΛΙΓΑ: ΑΑΑ VII (1974), 187-9 (τάφος ΣΤ'). Για τίς χάλκινες αιχμές δοράτων: H. Catling, BSA. 63 (1968), 106-7.
- 25) Βιβλιογραφία: Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, ΑΑΑ VII (1974), 186 κ.έπ. Χάλκινος έίφος όλοτε Συλλογής Woodhouse: Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, Κεφ. Χρον. 3 (1978-9), 50, σχέδ. 1.
- 26) V. Desborough, *The Greek Dark Ages* (1972), 90. K. KILIAN, στο XX Riunione Scientifica - Ist. Ital. di Preistoria e Protostoria, (Firenze 1978), 311 κ.έπ.
- 27) Για την χρήση τών πλακιδίων αυτών και για σχετικά ευρήματα από την περιοχή της 'Ολυμπίας της YE III-B-Γ εποχής. βλ. N. Yalouris, *Journal of Glass. Studies* X (1968), 9 κ. έπ.
- 28) Για τίς περόνες τών Διακτών: V. DESBOROUGH, *The Greek Dark Ages* (1972), 91 και 298. Για την περόνη των Μαζαρακτών: Π. ΚΑΛΛΙΓΑ, ΑΑΑ VII (1974), 187, έκ. 2. 'Αξιοσημείωτες οι παρατηρήσεις του Α. Snodgrass (*The Dark Ages* 1971, 226) - πρβλ. τό παράδειγμα από την Δερβάδα 'Αργους, έκ. 81,3, από τόφο ής ύστατης YE III Γ' περιόδου.
- 29) Λακίθρας: ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΕφ. 1932, 27-8. Αίγινας: ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΕφ. 1910, 179-81.

Mycenean Krani on Cephalonia

During the later Mycenaean age (LH III B,C period, that is 13th - 11th cent. B.C) an intense settlement activity is observed in the geographically closed terrain of the plain of Krani on the island of Cephalonia. The clusters of tombs at Kokkolata, Mazara kata, Metaxata, Laklithra and Diakata testify for corresponding villages built on the slopes of the hills around the plain. The whole area most probably formed an administrative unit, a kingdom, and its center was the Acropolis of Krani on the inmost spot of the bay (the present Koutavos Bay).

The analysis of the content of the tombs (kterismata) and the funeral ritual and customs are, for the time being, the main source of information about the level of civilization of the inhabitants of the settlements and their contacts with other areas of the Mycenaean world. The complete presentation and scientific elaboration of the finds of the tombs, along with the anthropological examination of the bones found in them, are the pursuits of a research programme, in the area, still in process.